

Університетська автономія

Національний університет
“Киево-Могилянська Академія”

Дух і Літера

№ 19

Університетська автономія

* спеціальний випуск *

КИЇВ

Національний університет “Києво-Могилянська академія”

Центр європейських гуманітарних досліджень

Збірник наукових статей, присвячених питанню університетської автономії та проблемам її впровадження у вітчизняних університетах. У статтях, що увійшли до збірника, проблема висвітлена в контексті українських реалій, з точки зору теорії університету, спираючись на закордонний досвід. Книга пропонується увазі тих, кому небайдужа доля вищої освіти в Україні.

Редакційна колегія

П'єр Аснер (Франція)	Надія Нікітенко
В'ячеслав Брюховецький	Мирослав Попович
Пол Валлієр (США)	Євген Рашковський (Росія)
Андрій Васильченко	Костянтин Сігов
Валентин Гусєв	Вадим Скуратівський
Юрій Вестель	Сергій Стельмах
Євген Захаров	Марина Ткачук
Михайлина Коцюбинська	Олександр Філоненко
Сергій Кримський	Леонід Фінберг
Віктор Малахов	Ютта Шеррер (Німеччина)
Жорж Ніва (Швейцарія)	Роман Шпорлюк (США)

Упорядники

Сергій Квіт Георгій Касьянов Тетяна Ярошенко
Костянтин Сігов Леонід Фінберг

Рецензенти

Валентин Омелянчик, д-р філософських наук
Олег Хома, д-р філософських наук

Редакція

Вчений секретар:	Олексій Сігов
Літературне редагування:	Валерія Богуславська, Наталя Анікієнко Наталя Ксьондзик
Художнє оформлення:	Ірина Пастернак
Комп'ютерне макетування:	Юрій Кореняк

НаУКМА, 5 корпус, кім.210
вул. Волоська, 8/5, м. Київ, 04070, Україна
тел./факс: 425-60-20, e-mail: chasopys.dil@gmail.com
<http://www.duh-i-litera.kiev.ua>

ЗМІСТ

В'ячеслав Брюховецький. На шляху до автономії 6

АВТОНОМІЯ УНІВЕРСИТЕТУ. УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Сергій Квіт. Алгоритм університетського розвитку 12

Георгій Касьянов. Університетська автономія в Україні:
спроба практичного впровадження 31

Катерина Максим. Автономія – основоположний
принцип діяльності європейських університетів.
Досвід і підходи до впровадження 63

Тетяна Ярошенко. Бібліотека – серце Університету:
Синергія поступу в Суспільстві Знань 70

Ірина Кучма. Відкритий доступ до
науково-освітніх інформаційних ресурсів 80

Михайло Мінаков. Дійсність Університету:
Між науковим універсалізмом та
українським трайбалізмом 84

Тарас Добко. Академічна культура як необхідна
передумова ефективного управління
сучасним університетом в умовах автономії 93

Ярослав Ганіткевич. Чи будуть в Україні європейська
автономія та самоврядування університетів? 103

Олексій Сігов. Огляд конференції
“Управління університетом і університетське
самоврядування за умов автономії” 116

ІДЕЯ УНІВЕРСИТЕТУ

- Костянтин Сігов.* Ідея Університету і
Могилянський палімпсест 127
- Ярослав Пелікан.* Справа і бізнес університету
(Переклад з англійської: *Лариса Карачевцева*) 137
- Ярослав Пелікан.* Університет як підстава для
надії на майбутнє 145
- Ярослав Пелікан.* Поширення знань через
видавничу діяльність
(Переклад з англійської: *Дарина Морозова*) 158
- Сергій Посохов.* Університети Російської імперії
другої половини ХІХ – початку ХХ ст.:
міркування на тему автономії 172
- Стів Фулер.* Що робить університети унікальними?
Оновлення ідеалу для доби підприємництва 195
- Стів Фулер.* Віднайдення місця для критичних
інтелектуалів в університеті: відновлення
після спустошень постмодерної доби 222
- Єжи Аксер.* Незалежність від міста
(Переклад з польської: *Микола Косицький*) 245

ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД

- Стефані Міньйо Жерар.* Хто керує університетами
Франції? Парадоксальна перемога
дорадчого лідерства 251
- Лі-Чан Чанг.* Автономія університетів та їхнє фінансування:
прикладі Англії та Тайваню 275

<i>Іманол Ордоріка</i> . Межі університетської автономії: влада і політика в Національному Автономному Університеті Мехіко (УНАМ)	307
---	-----

<i>Дж. Ді, А. Хенкін та Дж. Цін-Хва Чен</i> . Автономія факультету: перспектива Тайваню	341
--	-----

БІБЛІОГРАФІЯ

Connelly, John. Captive university: the Sovietization of East German, Czech and Polish higher education, 1945 – 1956, – The University of North Carolina Press, 2000. <i>Ольга БУРА</i>	357
--	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	362
---------------------------------	-----

TABLE OF CONTENTS	364
-----------------------------	-----

В'ячеслав БРЮХОВЕЦЬКИЙ

ПЕРЕДМОВА

НА ШЛЯХУ ДО АВТОНОМІЇ

Людина природньо вільною визріває лише в умовах свободи, як солодкий виноград визріває лише в благодатних сонячних променях.

Важливим, однак тільки функціональним, покликанням університету є передати студенту певну кількість набутих протягом кількатисячолітньої історії людства знань і навчити ефективно працювати з дедалі навальнішим сучасним інформаційним потоком. Проте **фундаментальне** призначення університету – допомогти молодій людині пізнати себе, визначити ту сферу діяльності, до якої в ній закладено здібності, тобто розкрити талант, що Вищою Силою дається кожному homo sapiens. А для цього, виявляється, замало просто лекцій, семінарів, колоквиумів, тестів, іспитів, заліків тощо. Тут найпитомішим засобом досягнення мети стає насичене інтелектуально та динамічне соціально університетське середовище, де основним принципом виступає свобода самовираження. В таких умовах і працюють кращі вищі школи світу, незалежні від впливу держави, політичної кон'юнктури та “грошових мішків”. Добре, уточнимо. Оскільки повна незалежність нереальна (пам'ятаємо ще зі школи загалом слушне: «жити в суспільстві й бути вільним від нього неможливо»), то цю якісну характеристику вірогідніше називати університетською автономією. Повторюся: справжні університети мають незаперечну автономію (включно навіть з територіальною суверенністю), і це сприймається демократичним суспільством як аксіоматична ознака університетських засадничих привілеїв.

У пострадянській Україні вперше визначення *автономність університету* з'явилося 1992 року в Статуті університету “Києво-Могилянська академія”. Як непросто було пояснювати державним службовцям від освіти, що таке автономія університету... Посилання на **Magna Charta** викликало у них, перепрошую,

утробний спротив. Але страх перед тим, що відродження УКМА благословив колишній головний ідеолог КПУ, а потому – перший Президент незалежної України, своє зробив. Термін пропустили в обіг, лише в дужках *автономний* тавтологічно “розшифрували” *самоврядний*. Потім ще кілька університетів ввели це означення в свої статuti. Проте реально ніякої автономності чи самоврядності в повному розумінні цих понять жоден університет України не має. Більше того, як і в інших сферах державного будівництва, чиновники за кілька років, особливо з приходом до влади Кучми-Табачника, оговталися. Почалася повзуча ревізія свобод, які виборів на той час Національний університет “Києво-Могилянська академія”. Звісно, все відмінити вже було неможливо – адже ми від 1992 року відразу запровадили в навчальному процесі практично всі принципи, які згодом лягли в основу так званого “Болонського процесу”. І головне – це давало видимі результати. Навіть найпослідовніші опоненти нашої діяльності не могли заперечити переваг НаУКМА в організації прийому студентів, сутності нашого навчального процесу, якості університетської корпорації (об’єднання спудеїв та професури), модерності підходу до створення реального університетського середовища.

Проте можемо констатувати, що засадничі принципи університетської автономності не дістали свого послідовного розвитку. Ми сподівалися, що держава довірить нам взяти на себе відповідальність щодо реально самостійного формування навчально-наукового процесу, визначення змістових пріоритетів у навчальних планах, запровадження неформалізованого студентського самоврядування тощо. Особливого значення в тих умовах набувало приведення структури рівнів освіти до прийнятих у світі стандартів. Ми першими ввели безальтернативну дворівневу вищу освіту: бакалавр – магістр. Але змушені були створити кілька однорічних програм підготовки спеціалістів, бо, через різні формальні причини, не діставали дозволу на відкриття магістерських студій у певних напрямках, хоч готові були нести відповідальність за рівень підготовки наших випускників.

Особливо показовою тут виявилася доля магістерської програми з журналістики. На моє глибоке переконання (як випускника відповідного факультету КДУ, а потім газетяра), підготовка в цій галузі в Україні здійснюється принципово

непродуктивно. Я вважаю, що бакалаврат з журналістики провадити немає ніякого сенсу в силу його неефективності. Треба створювати дворічну магістерську програму, на яку з будь-якої бакалаврської програми дозволити вступати випускникам, котрі показали здібності до цього роду діяльності. Ця концепція (а за нею працюють найкращі в світі відповідні програми) викликала настільки шалений спротив, що я змушений був провести прес-конференцію, на якій оголосив про відкриття магістерської програми з журналістики без відповідної ліцензії (це єдиний такий випадок за всі роки мого керівництва НаУКМА) і попросив у журналістів підтримки. Лише після цього ми дістали ліцензію...

Не менш показовими є й наші зусилля, спрямовані на відкриття докторських програм (те, що в світі іменується PhD і до чого Україна вже безальтернативно має прилучитися в 2010 році). Стандартні радянського типу аспірантура й докторантура нас не задовольняли від самого початку, але нічого змінити не вдавалося, бо держава тут контролює все до найменших деталей. І постійно ускладнює формальний бік справи¹, а не збирається довірити університетам удосконалення змістових компонентів. А це, між іншим, не просто зміна назв, подібно до того, як відбувся механічний поділ програми спеціаліста на дві – бакалавра і магістра: просто традиційну п'ятирічку, нічого сумняшеся, арифметично поділили на чотирирічку й однорічку, так і не осягнувши в багатьох випадках, що йдеться про якісно відмінну підготовку студентів. Те саме може статися і з докторським студіями, якщо не визріє усвідомлення, що це зовсім не наші аспірантура та докторантура... Єдиним втішним моментом тут є те, що Львівський національний університет ім. Івана Франка та НаУКМА на свій страх і ризик та на кошти від західних фондаций запроваджують PhD-програми як експериментальні. Проблема в майбутньому полягатиме в тому, чи вважатиме міністерство за потрібне розповсюджувати і запроваджувати наші результати цього піонерського проекту. Ми маємо прикрі спогади про наш досвід створення фахових магістерських програм – нікого це не цікавило...

Усі подібного роду перипетії спонукали мене на розширеній Колегії МОН 24 березня 2005 року виступити з ініціативою проведення експерименту з надання групі університетів

можливості запровадити реальну автономію, включно з правом надавати не державний диплом, а університетський, який би за вагомістю прирівнювався до державного. Саме університет стає головним гравцем на освітньому полі, саме він визначає правила гри (звісно, в принципових межах Закону про вищу освіту), саме він визначає необхідні компоненти навчальних програм відповідно до власної моделі випускника, видає дипломи, присвоює наукові ступені та вчені звання з відзначенням відповідними документами. Університет здобуває фінансову свободу в межах коштів, виділених державою, але без тої дріб'язкової й навіть образливої² зарегульованості, яка панує сьогодні й не просто не спонукає до ефективної діяльності, а примушує лише сліпо, а ще краще сказати – тупо, виконувати безконечної кількості інструкції. Причому йшлося про те, що цей експеримент запроваджується на п'ять років, після чого узагальнені висновки будуть подані до Кабінету міністрів та Верховної ради з метою внесення необхідних змін до законодавства та інших чинних регулятивних актів.

Присутній на засіданні Колегії МОН Президент України моментально зреагував на мою ініціативу й запропонував за п'ять днів підготувати проект указу, який він зголосився підписати. Ми оперативно створили консорціум з восьми університетів³, саме з тих, які виявили зацікавлення участю в експерименті. Міжнародний Фонд Відродження надав грант на підтримку підготовки програми експерименту. Роботу розпочали енергійно, хоча зрозуміло, що підготувати проект указу за п'ять днів неможливо – численні узгодження в міністерствах. Після всіх бюрократичних поневірянь ми одержали результат – міністерства економіки, юстиції та фінансів опротестували проект експерименту. Якщо узагальнити висновок – проект не відповідає чинному законодавству України. Спершу треба внести зміни до Закону про вищу освіту, а потім можна буде дозволити експеримент... На питання: «Кому тоді потрібен буде експеримент і чи хтось сьогодні вже знає, які саме зміни треба внести до законодавства?» – нам зверхньо й поблажливо кидали: «Працюйте...».

Ми працювали. Надія зажевірла, коли в перебіг підготовки експерименту вдалося залучити тодішнього віце-прем'єра з гуманітарної сфери В'ячеслава Кириленка. Здавалося, справа може зрушити з місця. Проте змінився уряд, і в нового віце-

прем'єра виявилися інші плани. Спершу в наш консорціум «зверху» було запропоновано включити ще два університети – Київський та Харківський політехі. Ми погодилися. Проте дуже швидко з'ясувалося, що ці навчальні заклади просто не розуміють, що ми пропонуємо в експерименті, й фактично заперечують його сутнісні характеристики. Тобто відомий хід політтехнологів – треба влитися в процес, щоб його зруйнувати. І так би воно й сталося, але тут оголошено позачергові вибори. Кабмін змінює тактику. Треба підтримати ініціативу експерименту. То Секретаріат Президента не зміг його запровадити, а ми готові це здійснити⁴. Товариш Табачник 31 серпня з екрану каналу ICTV навіть заявив приблизно таке: «Ось Брюховецький хоче, щоб був експеримент щодо автономії університетів. Я вас порадую: уряд запровадить такий експеримент, і в нього включено Києво-Могилянську академію». Чого не пообіцяєш перед виборами... Крім того, примусь робити добру справу не тих, що прагнуть її робити, а тих, кого призначимо... Результат наперед відомий!

Проте слід зауважити, що майже три роки нашої спільної діяльності в галузі гіпотетичного експерименту не виявилися марними. Кілька конференцій, нарад, семінарів з цього приводу дали свої плоди. Сьогодні ця проблема вже не є екзотичною на освітньому полі. Її також не можна проігнорувати, вона дозріває до свого вирішення. Одною зі знакових подій на цьому шляху є й публікація нашого збірника, який допоможе глибше осмислити сутність університетської автономії і, безперечно, наблизить реалізацію ініціативи, з якою виступив наш консорціум.

ПРИМІТКИ

¹ Про незупинну «новотворчість» чиновників свідчить багато свіжих вимог до дисертантів, наприклад, необхідність серед інших документів подавати до спецради, а потім і до ВАКу копію паспорта; але не просто копію, а завірену... Уявляете, як піднесеться якісний рівень дисертацій від цього нововведення!

² Тому у 2006 році група українських ректорів, а також представник Секретаріату Президента, відповідальний за підготовку проведення експерименту, за фінансової підтримки Міжнародного Фонду Відродження відвідали Кембрідж. Цей знаменитий університет є приватною установою, і тим не менше уряд Великобританії на 85% фінансує його (причому таки справді *фінансує!*) і цікавиться лише результатами університетської діяльності, а не здійснює дріб'язкової

опіки. На моє питання, як же це можливо, що бюджетні державні гроші використовуються на розсуд університетської адміністрації, ректор Кембріджу відповів, що тут запорукою є довіра уряду до університету. Коли ж я переадресував цю тезу нашому державному службовцю, він відпарировував, що ні в Конституції України, ні в Законі про вищу освіту термін *довіра* не присутній...

³ Крім НаУКМА, до консорціуму ввійшли державні заклади освіти – Львівський національний університет ім.Івана Франка, Дніпропетровський національний університет, Харківський національний університет ім.В.Каразіна, Донецький національний університет, Чернівецький національний університет ім.Ю.Федьковича, а також два приватні – Український католицький університет (Львів) та університет “Крок” (Київ).

⁴ Таку аргументацію висунули на одній теледискусії передвиборного часу міністр освіти і науки та віце-прем’єр з гуманітарних питань. Воно ніби виглядало й правдиво, бо цим займався вже згадуваний раніше представник Секретаріату Президента, але заперечення щодо проекту Указу прийшло саме з Кабінету міністрів! Моя репліка щодо цього була просто проігнорвана.

АВТОНОМІЯ УНІВЕРСИТЕТУ. УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Сергій КВІТ

АЛГОРИТМ УНІВЕРСИТЕТСЬКОГО РОЗВИТКУ

Університетська автономія та системна криза

Протидія запровадженню університетської автономії в Україні не носить організованого характеру. Тобто ніхто в принципі не проти. Ідея добра, гарно звучить. Але, з іншого боку, кому потрібні зайві проблеми? На заваді її здійсненню стоїть певний тип мислення, який століттями культивувався у провінційній Україні. Для того, щоб провести якісь реформи, мало цього хотіти, чи навіть дуже хотіти – в них потрібно мати органічну потребу. Українська державна система не має потреби ні в яких змінах з однієї простої причини: вона досі внутрішньо почуває себе частиною більшої системи, якою був СРСР. Попри наявну незалежницьку риторику, вона підсвідомо очікує, що за неї не лише візьме відповідальність, а й подумає хтось інший. Значною мірою звідси випливають сподівання на ЄСР, Євросоюз чи НАТО. Із цією анахронічною вторинністю також пов'язане явище потрійних стандартів, коли людина говорить одне, думає інше, а вчиняє залежно від ситуації.

З погляду функціонування цілої системи найбільше занепокоєння викликає нова пострадянська якість несамодостатності. Понад двадцять років (від горбачовської перебудови) Україна перебуває в стані «трансформації» і має «перехідний» статус. Слово «перехід» передбачає рух з однієї точки в іншу, або ж саму динаміку, протилежну статичному способу існування. У нашому ж разі мова йде про рух, метою якого є ухилення від будь-якого руху. Ми звертаємо увагу на алгоритм розвитку сучасного університету тому, що саме ця інституція вважається сьогодні джерелом ідей і технологій для суспільного та економіч-

ного розвитку. Необхідно дати собі звіт, в якому стані перебуває сучасна Україна. Тобто вийти за межі постімперської парадигми, яка зокрема включає в себе ідентифікацію зі здобутками радянської науки. Це дійсно була конкурентоспроможна наука. Поруч із вищою освітою, вона добре забезпечувала потреби комуністичної системи. Але після 1991 р. з організаційного погляду не було запропоновано нічого принципово нового.

У XXI ст. Україна зовсім не має часу на роздуми, тим більше, на чергове коло руху за узвичаєною схемою національного відродження. Простір і час стискаються, всі процеси відбуваються надзвичайно швидко. Тепер суто технологічні ідеї, управлінські рішення та здатність інноваційно мислити стають частиною того, що ми називаємо національною ідеєю. Поруч з тим, метою сучасної української державної системи залишаються самозбереження та корупційні інтереси. В неї відсутній мотив суспільного служіння. Якщо ми спробуємо виявити алгоритм розвитку сучасного університету, то побачимо, що вища школа є тим, на що спирається суспільство в широкому, навіть глобальному значенні цього слова. Адже в сучасному світі неможливо жити окремо від інших і не конкуруючи з іншими. Неконкурентоспроможна система вмирає і стає частиною іншої, більш успішної та динамічної системи.

Перед тим, як перейти до розгляду цього алгоритму, зазначимо, що інноваційний характер університетів не входить у конфлікт з їхньою консервативною природою. Навпаки, міцні традиції є запорукою професійної ефективності. Британські учасники семінару з питань університетської автономії у Кембріджі у лютому 2006 р. підкресливали: для того, щоб університет успішно розвивався, потрібні три речі – традиції, люди і довіра. Термін “університетська автономія” не часто вживається у фаховій літературі стосовно західних вищих навчальних закладів. Він фігурує головним чином для порівняння досвіду західних держав і тих країн, які висловлюють бажання мати сучасні університети. Вважається, що не існує іншого способу організації університетського життя, окрім автономії. В Європі проблема університетської автономії розглядається переважно у контексті історичних традицій, або коли дослідники вбачають якусь загрозу для неї з від тих чи інших кроків національного уряду. У США більше ведеться мова про академічні свободи.

Контури глобального університету

Для того, щоб з'ясувати алгоритм університетського розвитку, спробуємо звернутися до фахової літератури, виданої у новому тисячолітті. Переважно спиратимемося на американський досвід, важливий для України з двох причин. По-перше, американські університети більше за інші почувають себе у глобальному контексті. По-друге, Українська держава усувається від вирішення проблем вітчизняної вищої освіти. Існують об'єктивні проблеми, як-от неможливість виділити належне бюджетне фінансування освітній галузі. Але водночас вона не хоче дозволити самим університетам дати собі раду. Тому ринковий досвід вищих навчальних закладів США може якнайкраще стати у пригоді.

Іраціональна складова є тим, що відразу привертає увагу. Кожний університет являє собою втілення певної ідеальної інституції. Він існує там, де живе ідея університету, яка у свою чергу поєднується з академічними свободами. Концепт академічної свободи – свобода досліджувати, експериментувати, висловлюватися, не зважаючи на догми офіційної влади, походить з Класичної Греції. Відзначається, що сьогодні всі вільні нації на Сході і Заході визнають академічну свободу основною засадою, на яку спираються навчання і дослідницька праця [2; 105]. Розвиток академічних свобод розглядається у тісному зв'язку з іншими демократичними цінностями, адже університет є частиною суспільства. Тому, потрапляючи до університету, людина виховується в атмосфері активної відповідальності за ціле суспільство.

«Президентська декларація про громадянську відповідальність вищої освіти» – одна з багатьох ініціатив академічної громади. У цьому разі йдеться про ініціативу президентів американських ВНЗ, яка була започаткована разом із представниками неурядових організацій та органів державної влади [6; 1]. Представники тих багатьох університетів, які підписалися, зобов'язуються просувати демократичні принципи і вірять, що їхні заклади й надалі залишатимуться архітекторами процвітаючої демократії. Найцікавішим є те, що сам документ складений не у декларативній формі, а у вигляді запитань. Це означає, що президенти університетів, студенти, викладачі, адміністрація повинні постійно давати відповіді на питання про те, наскільки корпоративна культура, навчальний процес, розвиток студентської кар'єри,

академічної громади тощо уможливають розвиток демократичних цінностей в їхніх навчальних закладах. Чи культивуються такі цінності в самому університеті на рівні повсякденного життя?

Той факт, що університет починається з усвідомлення певних ідеалів і розвивається завдяки ініціативі працюючих там інтелектуалів, сам по собі ще не зумовлює його суспільної ваги. Безумовно, звідти виходять фахівці, які через свою діяльність впливають на розвиток своїх країн. Але існує ще один важливий чинник суспільно-політичної впливовості університетів. До речі, він цілковито відсутній в Україні. Університети є великими інноваційними підприємствами. Внутрішня свобода підкріплюється економічною незалежністю. Станом на січень 2003 р. провідні американські ВНЗ мали такі ендаументи [2; 345]:

<i>Institution</i>	<i>Endowment in billions</i>
Harvard University	176. 169. 757
Yale University	10. 523. 600
University of Texas System	8. 630. 679
Princeton University	8. 319. 600
Stanford University	7. 613. 000
Massachusetts Institute of Technology	5. 359. 423
Emory University	4. 551. 873
Columbia University	4. 208. 373

Вимоги ринку сьогодні багато в чому формують обличчя сучасних університетів, які посідають відчутне місце в економіці США. В американських університетах навчається близько 15 млн. студентів, що проживають у понад 3.900 кампусах. Вищі навчальні заклади завжди були помітним економічним чинником національної економіки. Для порівняння, на початку 13 ст. у Парижі мешкало 3.500 студентів у той час, як населення Парижа складало 150 тис. осіб. Від середини XX ст. ринкові норми переступили університетський поріг. Якщо у 1940-х рр. студенти ще не сприймалися адміністративним корпусом як клієнти, чи споживачі, що їм належить відповідна сатисфакція, то сьогодні ситуація докорінно змінилася і мова вже йде про освітній сервіс [2; 165].

Стає все більш помітним розрив між тими ВНЗ, які є чутливими до вимог ринку, й тими, що дотримуються традиційних форм освіти. Зауважується, що викладачі багатьох регіональних державних університетів витрачають багато часу для навчання магістрів ідеям великих мислителів і, як правило, не замислюються над потребою адаптувати навчальний процес до потреб студентів, які мають на меті одержати вищу освіту лише для пізнішого здобуття хорошої роботи. В американських умовах така “непрактичність” означає відмову від великого соціального запиту. Вища освіта стала масовою, багато університетів практично не здійснюють відбору. Як наслідок – мільйони першокурсників мають приблизне уявлення про владу мислення і дуже невеликий інтерес до інтелектуалізму як такого. У поєднанні з гедоністичним ставленням до життя це явище означається як національна ганьба і лихо [2; 174]. Тобто вимоги ринку можуть перетворюватися на загрози ринку.

Деякі нові університети випереджають своїх конкурентів через максимальну орієнтованість на потреби споживачів, пропонуючи нові форми одержання освіти. Найбільш яскравим прикладом успішних приватних коледжів та університетів, метою яких є одержання прибутку, є Університет Фінікса (University of Phoenix). Близько 80 % пропонованих тут курсів мають практичний ринковий характер і лише 20 % приділяється загальній освіті [2; 176]. Предмети викладаються у сконденсованому та скороченому вигляді. Це виглядає привабливіше, ніж у традиційних університетах, які пропонують абітурієнтам “класичне” студентське життя – з власними дослідженнями, “розгорнутим” навчальним процесом, громадською діяльністю.

Останнім часом дуже зросли сили, спрямовані проти історичних форм університетської діяльності. Називаються такі проблеми: значна частина населення пов’язує своє життя з одержанням вищої освіти; стрімко зростають рівень знань та інформаційні потоки; професійний ухил домінує в програмах, які передбачають одержання наукового ступеня; комунікаційні технології революційно змінюють процеси викладання і навчання; студенти набувають статусу споживачів; проведені викладачами еспертизи виявляють збільшення матеріальної зацікавленості за одночасного зменшення професійної відповідальності; політика, бюрократія і тиск з боку груп спеціальних інтересів завдають

ударів університетам; фінкальний прес завдає шкоди всім, а особливо найбагатшим кампусам; відбувається масовізація державних університетів, куди може потрапити практично кожен, хто має середню освіту. Ці чинники були актуальними вже в останній третині 20 ст. Оскільки необхідні зміни виходять за суто управлінський чи міністерський рівень, визнається, що зміст вищої освіти перебуває в процесі трансформації [2; 316].

У відповідь на виклики нового тисячоліття західні університети визнають потребу суттєвого реформування. З погляду університетського менеджменту, називаються вісім напрямків, які вимагають негайного покращення стану справ. По-перше, це поширення публічного визнання академічної праці. Академічне життя потребує більшого розуміння у суспільстві. Досягнення цієї мети можливе через налагодження широкого діалогу, включно з готовністю слухати і здатністю формулювати прагнення і потреби закладів вищої освіти для широкої публіки. Слід представляти їх у більш зрозумілий спосіб щодо досвіду тих людей, до кого звертається академічна громада. Ця розмова починається зі співпраці з тими, хто так чи інакше стикаються з академічним життям, – студентами, випускниками, працівниками, гостями, учасниками університетських заходів, потенційними донорами тощо.

По-друге, йдеться про краще розуміння потреб робочого місця, куди потраплятимуть випускники з університету. Потрібно долати розрив між академічним світом і світом праці. Академічна громада може одержати багато корисного від інтенсифікації діалогу з роботодавцями про знання та компетенції, необхідні для зростання їхніх організацій та підприємств. Натомість сьогодні відчувається істотна різниця між навчальним процесом у багатьох інституціях і потребами робочого місця. Налагодження плідного діалогу повинно зосереджуватися на глибшому розумінні того, що саме потрібно для досягнення успіху; на більш ефективних підходах до викладання і засвоєння цих знань і вмінь; на зближенні навчання, досліджень і праці на робочому місці.

По-третє, це становлення більш ефективного навчального процесу, особливо щодо з'ясування його цілей та оцінювання наслідків. Треба виробляти нові методи для відповідного моніторингу, створювати сприятливий клімат для більш гнучкого

навчання студентів з будь-яких прийнятних джерел. Також дуже важливо перекласти місію університетів на мову конкретних індикаторів організаційних досягнень. Необхідно домогтися, щоб діяльність кожного члена академічної спільноти відповідала цим загальним прагненням. Це допоможе фокусувати сили і ресурси для ефективної роботи з реалізації цих цілей.

По-четверте, запровадження організаційної самоосвіти та постійної динаміки розвитку через інтенсифікацію щоденної діяльності. Організаційне планування, оцінювання та вдосконалення вимагають взаємної інтеграції. Треба вчитися один в одного, переймаючи кращий досвід від своїх колег. Мова йде як про академічну, так і про адміністративну та обслуговуючу складову. Поряд із визнанням унікальності кожного департаменту, потрібно заохочувати вивчення, засвоєння і поширення в університетах найбільш ефективного внутрішнього досвіду між усіма підрозділами. Слід розробити способи адаптації таких позитивних змін. Усе це зрештою робиться заради підвищення якості освіти.

Наступне важливе завдання – узгодження риторики та реального стану корпоративної культури. Повага до індивідуальних відмінностей і колегіальності є сутнісними цінностями академічного життя. Кожна інституція плекає принципи взаємоповаги та академічної співпраці. Але деякі проблеми потребують спеціальної уваги. Наприклад, має місце певний культурний розрив між якістю праці співробітників. Він ґрунтується на відмінностях у посадових ролях, дисципліні або певних відмінностях, пов'язаних з фахом. Тому важливо постійно вдосконалювати організаційні моделі в межах університету. Корпоративна культура, особливо та, що пов'язана з виконанням співробітником певного кола обов'язків на робочому місці, повинна розвиватися у взаємодії між викладачами, адміністрацією і групами персоналу. Такого роду завдання спрямовані на створення сприятливого навчального середовища.

По-шосте, це визнання того факту, що кожний університетський працівник є вчителем. Потрібно зосередити увагу на студентському досвіді, який формується під час перебування в університеті. Навчання відбувається не лише під час навчального процесу. Кожен працівник через свої щоденні контакти зі студентами впливає на їхнє вдосконалення. Всі разом, викладачі й співробітники, є

обличчям університету. Тому має велике значення, як вони щодня виконують свою роботу. Слід пам'ятати, що ми маємо справу з майбутніми поколіннями лікарів, учителів, інженерів, митців, управлінців, юристів і громадських діячів. Від усього колективу залежить, яким чином виглядатиме їхнє студентське життя і який навчальний досвід вони вивесуть з університету.

По-сьоме, слід приділяти більше уваги і ресурсів лідерству. Це приваблювання, розвиток і підтримка видатних лідерів. Вони потрібні в усіх сферах і на всіх рівнях суспільного життя, включно із самими університетами. Цікаво, що в американському контексті ті підходи і заходи, які спрямовані академічними інституціями для визначення, відбору, підготовки та втримання лідерів, характеризуються як критично неадекватні. Стверджується, що США потребують нової парадигми розвитку лідерства [7; 386]. Для цього потрібно створювати більше можливостей для їхнього зростання і заохочення.

По-восьме, вся університетська громада повинна постійно втримувати у полі зору ті широкі завдання, які визначаються місією кожного закладу. Із цього погляду вона прагне високої якості своєї праці. Мається на увазі взаємодія і взаємозалежність академічного життя, менеджменту і послуг, які поєднуються на рівні місії. Зростання академічного досвіду студентів безпосередньо залежить від професійного рівня адміністрації та персоналу, підтримки випускників, руху й мобілізації ресурсів для наукової та навчальної роботи, ефективності інфраструктури, зручності формальних процедур.

Наступним важливим блоком питань, після ринкових та управлінських викликів, надаються до розгляду проблеми академічної складової університетського життя, яке зосереджується головним чином на рівні викладацького колективу. У 1980-х рр. викладачі американських університетів були піддані різкій критиці за те, що не вписувалися у соціальний контекст усього суспільства. Ця критика спричинила велику кількість реформаторських ініціатив. Було розширене значення терміна *scholarship*. Тепер це науковий зміст університетської діяльності, який спирається на дослідження, викладання, обслуговування, відкриття, інтеграцію та застосування знання. Запроваджене поняття презентації знань, яке включає в себе відкриття, розповсюдження і застосування. [1; 48].

Надзвичайно важливим є поняття інтеграції. Воно означає мультидисциплінарність та інтердисциплінарність різноманітних підходів до знання. Ідея інтеграції не нова, але за теперішніх умов вона добре відбиває особливості сучасного університету, що є конгломератом різноманітних центрів, лабораторій та інститутів. З інтеграцією пов'язаний термін «трансдисциплінарний», який окреслює нові форми інтерактивної співпраці. Він також означає більш глибокий синтез дисциплін та нові підходи до застосування. У наш час продукування нового знання в природничій, соціальній та культурній сферах відбувається принципово іншим чином. Навіть найменші штрихи є складними, переплетеними, різнорідними, нелінійними, зі зворотнім ефектом. Тому нові способи взаємодії є трансдисциплінарними та інтегративними, знаходячи відгук у теоретичних підставах, дослідницьких методах, практичних моделях. Як наслідок – змінюються і реформуються традиційні інституції, практики та узвичаєна політика [1; 49].

Сьогодні ми спостерігаємо революційні зміни у способах продукування знання. Пропонується така історична класифікація. Перший етап розпочинається з виникненням університетів у 12 ст. Другий етап, від 19 ст., означає розвиток університетів з відповідною організаційною структурою, орієнтованих на дослідження. Нарешті, третій етап пов'язаний з питаннями, на які немає чітких відповідей у наявних напрямках і спеціальностях. Вони зумовлюють появу і поширення структур, які підтримують інтегративну спрямованість *scholarship* всередині університетів та поза їхніми межами, на національній та міжнародній арені. Тому потрібно з'ясувати нову роль викладачів у цих умовах [1; 50]. Відзначається, що інтеграція допомагає мобілізувати необхідні ресурси, долати напруженість та антагонізм між компонентами потрійної місії американської вищої освіти, а саме, винахідливості у навчанні, відкриттях та застосуванні знання.

У США постійно йдеться про реформу вищої освіти, із чого можна зробити висновок, що це не лише реалізація якоїсь концепції, а до певної міри перманентний стан. Життя змінюється дуже швидко. Завдання університетів – не лише наздоганяти ці зміни, а передбачати і навіть проектувати їх. Увага значною мірою фокусується на дослідницьких університетах, через їхню особливу важливість для системи вищої освіти. Зауважується, що ці університети відтворюють і будують американське

суспільство, яке ґрунтується на знанні. Їхнє головне завдання – створювати і поширювати знання задля громадських інтересів. Вони відіграють найважливішу роль у технологічному, економічному та культурному розвитку США, оскільки готують американських лідерів, особливо вчених, інженерів, медиків та представників інших професій. Дослідження тут є найкращим гарантом якості знання [10; 34].

Оскільки на рівні викладачів дослідження поєднуються з навчальним процесом, особливе занепокоєння викликає теперішня ізольованість викладацького складу [10; 54]. Необхідно враховувати зростання та складність дослідницького університету, відповідно корелюючи зміни в управлінських структурах і процесах. Натомість мають місце суттєві розбіжності у динаміці розвитку вищого рівня університетського управління порівняно з викладацьким рівнем. На робочих нарадах у кабінетах президентів і віце-президентів, як правило, йдеться про справи, що можуть вирішуватися в якійсь компанії, що займається комерцією або виробництвом. Головним чином, це управлінські проблеми: PR, контакти з урядом, аудит, придбання землі, поточні судові справи, спорт, фандрейзінг, маркетинг, розвиток гуртожитків тощо. Дуже рідко відбуваються серйозні дискусії з академічної проблематики. Але саме академічні проблеми залишаються серцем університету і основою його готовності обслуговувати найглибші проблеми студентів та суспільства в цілому [10; 163].

З причини такого відтискання академічного життя в тінь, викладачі залишаються ізольованими від тих стрімких змін, які стосуються університету в цілому. Вони займаються лише своєю професійною, тобто власне академічною діяльністю. З огляду на ідеали дослідницького університету, робиться висновок про необхідність корегування наголосів і пріоритетів. Одна з найважливіших проблем університетського управління полягає у браку належної комунікації між викладачами та керівниками за часів великих викликів традиційним формам університетського управління. Демографічні, економічні та технологічні зміни останнього часу в нашому суспільстві формують нові запити й очікування [10; 165].

Викладацька ланка опиняється під тиском університетського керівництва з вимогою більше працювати і задовольняти потреби

споживачів – студентів та їхніх батьків. Тобто ринковий підхід висуває на перший план сервіс, а власне академічну складову – на другий. Тому слід відновити принципи і практику участі в університетському управлінні викладацьких рад чи чогось подібного, що могло би представити академічний погляд, цінності та інтереси у прийнятті рішень на найвищих рівнях [10; 169].

Університети є традиційним місцем вільного публічного вислову не лише своїх професійних, а й суспільно-політичних поглядів, хоча для багатьох людей сьогодні важливішим є забезпечення власного добробуту, ніж піклування про їхні права і свободи. Відзначається, що в американському суспільстві зростає скептицизм і навіть ворожість у ставленні до освітньої системи на всіх рівнях. Вища освіта звинувачується у наданні притулку академікам, які є недостатньо патріотичними, зокрема безвідповідально насміхаються із західної цивілізації. В добу пост- 9/11 (після 11 вересня) така позиція може прирівнюватися до зради. Згадується “ганебна” радикальна спадщина 1960-х рр. У політичних обвинуваченнях університетського світу правими політиками фактично застосовується риторика холодної війни [3; 3].

Натомість освіта, як середня, так і вища, повинна рівною мірою бути пріоритетом для всіх без винятку політичних сил, тому що вона покликана вирішувати проблеми всього суспільства. Так, одразу після вторгнення в Ірак, згідно з дослідженням газети “The New York Times”, 42% американців вірили, що С.Хусейн несе пряму відповідальність за 9/11. CBS також визначило, що 55% американців вважали, що іракський лідер безпосередньо підтримував терористичну організацію Аль-Каїда. За даними газети “Washington Post”, у другу річницю 9/11 близько 70% американців продовжували вірити, що Ірак відіграв найбільшу роль у плануванні цих атак. Такі тези жодним чином не підтверджуються фактами, проте вони свідчать про кризу демократичної культури та педагогіки – формальної та неформальної – у публічній сфері. Ці твердження не впали з неба, вони були висловлені офіційними особами і некритично поширені мас-медіа [3; 4-5].

Лунає заклик “повернути назад” вищу освіту. Термін “take back” вживається у контексті проблем політичної культури. Проте він не означає звернення до будь-якої ідеології, навіть дуже прогресивної, що її повинен сповідувати університет. Головне –

відкрити університет для найширшого спектру дебатів. “Take back” є нічим іншим, як поверненням до ідеї університету. Це етичний заклик до викладачів, батьків, студентів та громадськості дивитися на вищу освіту як на демократичну публічну сферу, де навчання не плутається з пропагандою, де захищений здоровий глузд, де шануються розуміння, діалог і критичне мислення. Вища освіта у такому прочитанні пов’язана з незалежністю суджень і свободою дій [3; 11-12]. Віднайдення шляху більш людяного майбутнього означає не лише захист вищої освіти як демократичної публічної сфери. Це передбачає створення такої атмосфери, в якій молоді люди бачили б себе одночасно науковцями й активними громадянами, готовими пов’язати свої дослідження та навчання з вирішенням різноманітних суспільних викликів, а також з виробленням нового бачення того, чим університет міг би бути і чим суспільство могло би стати [3; 248].

Знову й знову відзначається необхідність зміцнення взаємодії між університетами та суспільством. У 1993 р. на зборах ректорів американських університетів у Сент-Луїсі розглядалися питання контролю за цінами за навчання, які нестримно зростали, можливих відповідей на ринкові виклики навчальному процесові та необхідних змін в економічному статусі університетів, що впливали з масовізації вищої освіти. Перша проблема перебувала в очевидному конфлікті з двома наступними. Було з’ясовано, що всі завдання є взаємозалежними. Вирішити їх можна лише тоді, коли університетська діяльність матиме позитивний відгук в американському суспільстві, викличе загальну зацікавленість настільки, що воно відчує потребу взяти участь у реформуванні вищої освіти [11; 199]. Ця стратегічна мета взаємопроникнення інтересів та взаєморозуміння між університетами і суспільством у США здійснюється неухильно і послідовно.

На зборах у Сент-Луїсі йшлося також про “ерозію довіри” між адміністрацією та викладачами в ринкових умовах. Обидві сторони за допомогою демократичних методів внутрішньоуніверситетського життя мають дійти спільного розуміння місця, перспектив, спрямування зусиль і ресурсів свого університету та шляхів вирішення поставлених завдань. Університет повинен відповідати на вимоги ринку через реалізацію власного призначення. У добу нічим не стримуваної конкуренції робота в напрямку, визначеному місією уні-

верситету, є запорукою максимальної адаптованості до вимог ринку [11; 217].

Глобалізація в контексті розвитку сучасного університету пов'язується з процесами імітації, адаптації та дифузії рішень, що ґрунтуються на знанні (knowledge solutions), а також із вирішенням багатьох інших проблем, як-от розробкою нових технологій та організаційних форм – як вони перехоплюються однією фірмою в іншій, однією країною в іншій. Тобто це конкурентний простір рішень, важливих для світу, що динамічно розвивається [4; 97]. Важливо, що система соціально закоріненого знання безпосередньо відсилає до примноження кількості місць, де можуть бути проведені відповідні компетентні дослідження, тобто до університетів. Незважаючи на те, що ця зміна всередині суспільства не обов'язково є продуктом глобалізації, соціальне закорінення знання стає тепер набутокм глобального виміру.

Зростають конкурентні стосунки між фірмами та державами. Конкуренція у свою чергу стимулює процес відкриттів та пошуку таких рішень, що ґрунтуються на знанні, підтримці майбутніх технологічних та організаційних інновацій. Таким чином, у процесі інновацій знання стає дефіцитним ресурсом [4; 101]. Розрізняються поняття статичної та динамічної конкуренції. Перша проявляється у прагненні компаній інтенсифікувати внутрішні ресурси, знайти вдалі управлінські рішення, почасти за рахунок залучення результатів університетських досліджень. Динамічна конкуренція відбувається на якісно іншому рівні. Процес досліджень спонукається до пошуку нових структурних конфігурацій, невідомих перед тим комбінацій наукових ідей і технологій, що виявляють додаткові підстави для виживання і розвитку фірм через повне інноваційне переосмислення своєї діяльності [4; 102].

Тому університети повинні рухатися від вироблення надійного знання до продукування соціально запитаного та усталеного знання. Це означає, що воно повинно бути перевірене і перепереверене у відмінних контекстах. Діяльність такої якості створюватиме для університетів основу для публічної довіри, на якій надалі ґрунтуватиметься соціальна та фінансова підтримка інституційних потреб. Всеосяжно проникаючи у величезну кількість публічних комунікаційних просторів, університети можуть рухатися не так у межах самого ринку, як над ним. Через

більшу відкритість широкій громаді та здійснення порядку денного власних досліджень, вони будуть готові втримувати свою чесність та об'єктивність як інституції, залишатимуться дійсно критичними учасниками процесу глобалізації. Для того, щоб у цьому не було сумнівів, університети повинні сприйматися як такі інституції, які не лише у своїх прагненнях, а також через власну політику та дослідницькі практики обслуговують публічне благо [4; 115].

Інтенсивний розвиток науки, різноманітні технологічні інновації зумовлюють подальше некероване ускладнення суспільного життя. Виникає нагальна потреба у нових формах інтелектуалізму. Складність є станом, який засвідчує нелінійність причинної зумовленості. Людина виявляється не готовою керувати широкими системними висновками стосовно великої кількості одночасних різноспрямованих (по)дій. Розв'язання комплексу завдань полягає, отже, в якості мислення, а не в кількості інформації та знань як таких. Якість мислення є контекстуальною за своєю природою. Це відсилає нас до здатності побачити щось через широкий погляд на світ, збагнути це крізь призму зв'язків і функціональних особливостей, зрозуміти значення того, що розглядається, одночасно в окремому контексті та у контексті вічності [9; 26].

Університети не лише повинні готувати особистості, здатні контролювати ситуацію, бути лідерами і керувати знанням та інформаційними системами. Вони мають також розвивати якості особливої проникливості, розуміння, мудрості та правильного судження, які є присутніми для управління складними світовими системами. Сьогодні слід вести мову не лише про розвиток глибини знання, а також про широту знання [9; 27].

Це вимагає, по-перше, відповідного балансу між інтелектуальним, емоційним та духовним розвитком студента. По-друге, рівноваги між розумінням обставин життя й наявністю таких умінь, які дозволять здійснювати важливі практичні речі. По-третє, необхідно знайти прийнятний баланс між індивідуальними та колективними прагненнями. Нарешті, по-четверте, потрібно домогтися усвідомлення широкого гуманітарного контексту, який визначає реальну цінність нового знання – усвідомлення, що воно повинно узгоджуватися з практичними очікуваннями людського добробуту. Мова йде про встановлення певної якісної

рівноваги, що спиратиметься на гармонію, пов'язану із самою людяністю. Інакше будь-які, навіть найглобальніші системи, руйнуватимуться природним шляхом, не витримуючи внутрішньої напруги чи зовнішньої конкуренції.

Виклики для систем масової освіти, управлінський та інтелектуальний, організаційний та нормативний, полягають у тому, щоб бути готовою до креативних відповідей на питання, котрі можуть виникнути під виглядом сил сум'яття і фрагментації всередині цієї “нової економіки” знання під дахом поняття “суспільство знань”. Розмивання меж, категорій та інституцій є одночасно загрозою і новою можливістю для університетів. Дебати про зв'язки між дослідженнями та викладанням в системі масової вищої освіти можуть бути одним з елементів усередині більш фундаментальних дебатів про майбутнє університетів у суспільстві знання [8; 65-66].

Навчальний процес традиційно відбувається поруч із дослідженнями. Питання в тому, яким чином можна стимулювати ці стосунки. Для цього необхідно уникати напруги між ними, постійно відтворювати особливо сприятливу атмосферу інтелектуальної приязні (*intellectual love*), яка б зумовлювала відповідний простір для досліджень. Не завжди добрі викладачі стають хорошими дослідниками чи навпаки, але така взаємодія, безумовно, сприятиме культурі, в котрій дослідження, викладання і навчання можуть бути взаємно покращені [8; 102]. У протилежному разі, без природнього і взаємодоповнюючого зв'язку, навчання і дослідження, університети можуть померти [8; 117]. Тому надалі завдання сервісу будуть зростати відповідно до змісту найважливіших університетських зобов'язань. Вони пов'язані з широкою сферою академічної активності, що формує оточуючу інфраструктуру, підтримує одночасно навчання й дослідження [8; 176].

У теперішніх інноваційно-глобалізаційних процесах університети не стоять осібно. Вони відіграють ключову роль у дослідницьких науково-технологічних мережах, які зближують вищу освіту та бізнес. Ці структури означають суспільство нової якості, що ґрунтується на знанні. Глобалізація додає виміру складності, дослідницькі мережі долають кордони національних держав і пов'язують різні країни та регіони [5; 67]. За аналогією з відомим концептом глобального села М.Маклюена, зараз ідеться

про “село глобального знання” (global knowledge village). Успішне представлення таких економік, суспільств і демократій, що перебувають на магістральному шляху, критичним чином залежить від знання. Мультирівневі інноваційні системи втягують відповідні національні конгломерати у глобальну соціально-технічну, культурну, економічну та політичну систему. Таким чином, відбувається спів-еволюція інноваційних і політичних систем [5; 331]. Ця теза є надзвичайно важливою, оскільки вона характеризує новий тип конкурентних стосунків.

Український алгоритм

Явище спів-еволюції, зокрема, свідчить про певну «м'якість» сучасної конкурентної взаємодії. Ініціативу підхоплюють ті системи, які здатні її втримувати. Якщо Україна не спроможна виробляти якісних автомобілів, комп'ютерів, мобільних телефонів, одягу, її мешканці мають можливість користуватися задовільними продуктами, виробленими в інших країнах. Тобто здавання інноваційних позицій сьогодні вже може не спричиняти, наприклад, загрози голоду чи інших аномальних наслідків для більшості населення. Але це неминуче означатиме, що рішення, необхідні для виконання цим населенням, також прийматимуться за межами України. Тобто страждатимуть демократичні цінності, зростатимуть загрози глобальних маніпуляцій, а суспільство дедалі більше ставатиме заручником чужої волі та сумнівних інтересів. Зрештою, може бути поставлена під питання потрібність такого системного утворення, яким є неефективна держава.

Тепер у системі вищої освіти України функціонує таке запропоноване державою правило: плачу гроші – замовляю музику. Що в принципі могло би бути цілком прийнятним у посттоталітарних і постколоніальних умовах, за наявності чітко поставлених завдань. Поки приватна освіта не стала якісним конкурентом державній, ідеться про державні університети, які залежать від бюджетного фінансування та урядових рішень. Проблема полягає в тому, що ніяка “музика” не замовляється. Маємо вкрай незадовільний стан справ. Законсервована радянська інфраструктура української науки, яка залишається відрізаною від університетів. Тобто надалі розмежованими є процеси досліджень та викладання (і навчання). Зусилля та ресурси не зосереджуються на тих напрямках, де можна було б

досягти інноваційного “прориву”. Відсутня взаємодія між суспільством та університетами.

Упосліжені форми державного управління не дають можливості сформуватися належному соціальному запиту до ВНЗ. Насправді держава не може сказати, що саме вимагається від вищої освіти і науки. Зі свого боку, сьогодні українські університети не спроможні вирішувати важливі високо-технологічні завдання. Неможливо побудувати сучасний університет у державі, якій він не потрібний. Титанічні зусилля вітчизняної вищої освіти, в кращому разі, зводяться до успіхів на, умовно кажучи, «менеджерському» рівні, всупереч усій системі, – виховання добрих спеціалістів, які, через окреслені проблеми, не знаходять професійного застосування у себе вдома і дуже часто йдуть розвивати чужі, але ефективні системи.

На заваді розвитку сучасного українського університету стоять проблеми політичного та ідеологічного характеру. Корупційна система може вимагати від науки та освіти одного: не заважати їй жити за своїми законами, що не мають нічого спільного з обслуговуванням та відстоюванням національних інтересів. Тому важливим видається з’ясування алгоритму розвитку сучасного університету. Це дасть можливість хоча б зрозуміти, в якому напрямку необхідно рухатися. По-перше, запровадження університетської автономії перекладе на університети відповідальність за вирішення власних проблем та відкриє перед ними нові можливості. Запрацює той ірраціональний чинник, який ми називаємо ідеєю університету. Без університетської автономії не можна очікувати ніяких позитивних змін на цьому полі.

По-друге, розвиток сучасних університетів, науки та суспільства відзначається тенденціями ускладненості, взаємопроникнення та взаєморозуміння. Ці інституції надалі не можуть існувати ізольовано, вони повинні бути включені в ефективну національну систему й бути спроможними давати відповіді на виклики сьогодення, насамперед у сенсі економічного і соціального зростання від продукування якісно нового знання. Наука повинна бути повернута в університети. Як наслідок – Україна зможе віднайти своє місце у конкурентній мережовій системі глобальної спів-еволюції. Важливо стати активним учасником і надійним партнером у підтримці та спрямуванні глобалізаційних процесів.

Бідна, чи, краще сказати, пограбована держава повинна визнати свою немічність і спиратися у подальшому розвитку на професійну та громадянську ініціативу власного народу, розв'язавши йому руки для вирішення власних проблем. Чи є українські університети таким місцем, де фокусуються незалежні думки, які потім знаходять суспільне втілення? Революційні перетворення останніх двох десятиліть засвідчили, що так. Проте сьогоднішній день вимагає більшого – не лише відчуття справедливості, а також і пошуку відповідних рішень, технологій, відкриттів, які спонукатимуть необхідні перетворення у суспільстві, державі та, зрештою, в усьому світі.

По-третє, сучасний світ вимагає нового філософського осмислення. Треба охопити його широким поглядом, подолати професійну та ідеологічну фрагментарність. Для цього вже недостатньо якогось нового снобістського -ізму. Потрібна напружена інтелектуальна співпраця на глобальному рівні, яка дозволить досягнути чогось більшого, а саме, загального порозуміння на підставі людяності. Тобто гуманітарний чинник, поруч із пошуком нових форм знання і професійних рішень, набуває особливого значення.

Британці стверджують, що найбільша перешкода на шляху позитивного розвитку сучасного університету – це не брак матеріальних ресурсів, не обмежуючі розвиток режими, не втягнення вищої освіти у ринкові стосунки чи наявні виклики академічній сутності. Все це справді важливо, але головне – це наші уявлення, енергія і наша мужність щось змінити, щоб продовжувати рухатися вперед [8; 193]. Можливо, це справді так.

Література:

1. Faculty Priorities Reconsidered. Rewarding Multiple Forms of Scholarship. – Ed. by O'Meara K.-A., Rice R. – Jossey-Bass. – San Francisco, 2004. – 340 p.
2. Flower J. Downstairs, Upstairs. The Changed Spirit and Face of College Life in America. – The University of Akron Press. – Akron, 2003. – 375 p.
3. Giroux H., Giroux S. Take Back Higher Education. Race, Youth, and the Crisis of Democracy in the Post-Civil Rights Era. – Palgrave Macmillan. – New York, 2004. – 324 p.

4. *King R., Edwards K., Gibbons M., Ryan Y.* The University in the Global Age. – Palgrave Macmillan. – New York, 2004. – 192 p.

5. Knowledge Creation, Diffusion, and Use in Innovation Networks and Knowledge Clusters. A Comparative Systems Approach across the United States, Europe, and Asia. – *Ed. by E. Carayannis, D. Campbell.* – Praeger. – Westport, 2006. – 347 p.

6. Presidents' Declaration on the Civic Responsibility of Higher Education. – Campus Compact. – Providence, 2002. – 9 p.

7. Pursuing Excellence in Higher Education. Eight Fundamental Challenges. – *Ed. by Ruben B.* – Jossey-Bass. – San Francisco, 2004. – 420 p.

8. Reshaping the University. New Relationships between Research, Scholarship and Teaching. – *Ed. by R. Barnett.* – Society for Research into Higher Education & Open University Press. – London, 2005. – 224 p.

9. The University in Transformation. Global Perspectives on Futures of the University. – *Ed. by S. Inayatullah and J. Gidley.* – Bergin & Garvey. – Westport, 2000. – 270 p.

10. *Tighe T.* Who's in Charge of America's Research Universities? A Blueprint for Reform. – State University of New York Press. – New York, 2003. – 190.

11. *Zemsky R., Wegner G., Massy W.* Remaking the American University. Market-Smart and Mission Centered. – Rutgers University Press. – New Brunswick, 2005. – 231 p.

Георгій КАСЬЯНОВ

УНІВЕРСИТЕТСЬКА АВТОНОМІЯ В УКРАЇНІ: СПРОБА ПРАКТИЧНОГО ВПРОВАДЖЕННЯ

Якщо уважно читати українське законодавство про освіту, складається враження, що з університетською автономією в Україні все гаразд. Університети у нас автономні і самоврядні. Якщо читати українське освітнє законодавство уважніше, стає зрозумілим, що з університетською автономією в Україні не все гаразд – автономність університетів є декларативною. Якщо ж взятися до читання всього комплексу законів, пов'язаних з функціонуванням університетів як закладів, що надають освітні послуги членам суспільства і забезпечують суспільство і державу кваліфікованими кадрами, стає зрозумілим, що університети автономії не мають. Утім, справа навіть не в наявності зафіксованих в законах прав, свобод і обов'язків університетів – проблема відсутності університетської автономії – в суспільних практиках, звичках, культурному рівні суспільства і держави.

Це засвідчує історія ініціативи восьми українських університетів та Міжнародного фонду “Відродження”, спрямованої на розробку і практичну перевірку можливостей застосування базових елементів університетської автономії в Україні. Ця стаття присвячена викладу історії про те, «як українські університети за автономію змагалися».

Спочатку – все ж таки про закон.

Можливо, це й парадоксально, але перший законодавчий акт, який окреслював поняття університетської автономії та її зміст, було ухвалено ще в Радянській Україні, у травні 1991 року. Стаття 46 Закону УРСР «Про освіту» проголошувала таке:

«1. Автономія може надаватися вищому навчальному закладу відповідно до рівня акредитації і передбачає права закладу на:

визначення змісту освіти;

визначення планів прийому студентів, аспірантів, докторантів з урахуванням державного контракту (замовлення) та угод з підприємствами, установами, організаціями, громадянами;

встановлення і присвоєння вчених звань вищого навчального закладу четвертого рівня акредитації;

інші повноваження, що делегують вищому навчальному закладу відповідно до його статусу державні органи управління освітою.

2. Вищий навчальний заклад може делегувати окремі свої повноваження державним органам управління освітою»¹.

Очевидно, що ці загальні гасла встановлювали базові правила, однак потребували конкретизації, уточнення, узгодження із суспільними практиками. Втім, упродовж 1990-х років відбувалося структурне становлення системи вищої освіти в Україні, і питання автономії не належало до пріоритетних. Кількість вишів збільшувалася (на 2006 р. вона сягнула 1003), поряд з державними ВНЗ визрівало гроно вишів «недержавної форми власності», створювалася система контролю якості вищої освіти, сама ця якість невпинно знижувалася, матеріальна база системи занепадала, рівень оплати викладачів доходив до межі непристойної бідності, професорсько-викладацький склад старішав, кількість студентів збільшувалася, в суспільстві поширювалася «дипломна хвороба», українські університети повільно, але впевнено налагоджували міжнародні зв'язки, знаходили своє місце і набували авторитет (чи втрачали його) в суспільстві, у вишах поширювалася корупція. Наприкінці 1990-х українська система вищої освіти постала в тому вигляді, в якому вона існує і зараз. Якщо спробувати підбити найзагальніший підсумок, можна сформулювати його так: вона зросла в кількісних параметрах і усталилася структурно, її якісні параметри знизилися. У всякому разі, на рубежі 1990-х – 2000-х виникла потреба привести освітнє законодавство у відповідність до нової ситуації в освіті. І саме тоді в університетській спільноті виникли амбіції, пов'язані з університетською автономією.

Під час підготовки проекту закону про вищу освіту з ініціативи ректорів у тексті закону з'явилися пасажі, присвячені принципам університетської автономії.

Варто зазначити, що обговорення проекту закону, яке тривало майже півтора року, фактично вперше було організовано із залученням громадськості – ректорів і професорів провідних університетів, незалежних експертів, громадських організацій. Міжнародний фонд “Відродження” профінансував спеціальний

проект, завдяки чому в обговоренні проекту закону взяли участь іноземні та українські незалежні експерти. Та обставина, що проект закону був предметом громадського обговорення, сприяла досить радикальним, як на той час, формулюванням: зокрема, передбачалися досить широкі повноваження і самостійність університетів у розпорядженні коштами, у правах власності, у справах академічних. Обговорення та узгодження проекту закону в профільному комітеті Верховної Ради дещо згладило радикалізм окремих формулювань у проекті закону, а після опрацювання його в непрофільних, але дуже важливих міністерствах (зокрема, міністерстві фінансів), з нього вивітрилися всі конкретні вимоги, які стосувалися самостійності у використанні бюджетних коштів та у кадровій політиці. Значною мірою на фінальних етапах підготовки остаточного варіанту закону (у Верховній Раді він виносився на обговорення двічі) положення, пов'язані з автономією, стали результатом як політичних компромісів (комуністи, зокрема, взагалі впадали в кому від перспективи «приватизації» університетів), так і бюрократичних домовленостей (зادля вчасного візування остаточного проекту документу доводилося робити поступки стосовно фінансової самостійності).

Зрештою, закон було ухвалено у січні 2002 року. В його формулюваннях «автономія та самоврядування вищого навчального закладу реалізуються відповідно до законодавства і передбачають право:

- самостійно визначати форми навчання, форми та види організації навчального процесу;
- приймати на роботу педагогічних, науково-педагогічних та інших працівників;
- надавати додаткові освітні послуги;
- самостійно розробляти та запроваджувати власні програми наукової і науково-виробничої діяльності;
- створювати у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, інститути, коледжі, технікуми, факультети, відділення, філії, навчальні, методичні, наукові, науково-дослідні центри та лабораторії, конструкторські та конструкторсько-технологічні бюро, територіально відокремлені та інші структурні підрозділи;
- здійснювати видавничу діяльність, розвивати власну поліграфічну базу;

- на підставі відповідних угод провадити спільну діяльність з іншими вищими навчальними закладами, підприємствами, установами та організаціями;
- брати участь у роботі міжнародних організацій;
- запроваджувати власну символіку та атрибутику;
- звертатися з ініціативою до органів управління вищою освітою про внесення змін до чинних або розроблення нових нормативно-правових актів у галузі вищої освіти, а також брати участь у роботі над проектами щодо їх удосконалення;
- користуватися земельними ділянками в порядку, встановленому Земельним кодексом України»².

Принципи університетської автономії в законі було зафіксовано саме як принципи, але застосування навіть наявних положень було надзвичайно проблематичним – по-перше, загальна ситуація в суспільстві була (і залишається) такою, що виконання закону залежить від здатності державних інститутів і громадян виконувати його. Рівень правової, політичної та загальної культури в суспільстві є таким, що виконання законів є явищем, так би мовити, факультативним, і освітнє законодавство – не виняток. По-друге, якість самого закону, і значною мірою, положень про автономію, було принесено в жертву вже згаданим міжвідомчим компромісам. Положення закону про автономію не створили реальної бази для її практичного впровадження. Утім, практичне впровадження як до ухвалення закону про вищу освіту, так і після цього, було справою найбільш ініціативних ректорів, і тут ішлося не так про автономію, як про особливий статус того чи іншого університету – і в цьому разі зверталися не так до закону, як до можновладців найвищого рівня, використовуючи особисті зв'язки у вищих ешелонах влади. Можливо, саме тому в групі університетів, які здобули цей «особливий статус» (а їх назагал в Україні 9) чи то указами президентів, чи то постановами Кабінету міністрів, опинилися такі різні за духом та ідеологією установи, як НУ Києво-Могилянська Академія та КНУ ім. Т. Шевченка (щоправда, особливість статусу тут також була різною – згадані університети в цьому аспекті також є найнаочнішими прикладами).

Два роки із новим законом мало що змінили в статусі університетів «державної форми власності» (вже саме це

формування робило проблематичним словосполучення «університетська автономія»), а практичні взаємовідносини університетів з державою, представленою численними фіскальними, наглядовими, силовими, напівсиловими, контрольними, адміністративними тощо органами та інституціями і надалі регулювалися не так цим законом, як силою-силенною підзаконних актів, розпоряджень, наказів, неформальних стосунків, персональних зв'язків і корупційних схем. З погляду управління університети залишалися «гвинтиками» в складній ієрархії владних відносин, знаходячи свої власні варіанти співіснування з владою, громадою та академічною спільнотою. Та й сам закон не виконувався самою ж державою.

У травні 2004 року на парламентських слуханнях «Про стан і перспективи розвитку вищої освіти в Україні» зазначалося, що, по-перше, не виконується ціла низка статей закону «Про вищу освіту», зокрема, така важлива, як право університетів самостійно розпоряджатися власними доходами, по-друге, положення цього закону вступають у суперечність з цілим рядом інших законів та законодавчих актів, які стосуються, передусім, фінансово-економічних відносин у сфері освіти. Зокрема, йшлося про Земельний та Бюджетний кодекси, про Державний бюджет (2004 року), «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти», «Про енергетику», «Про оподаткування прибутку підприємств»³. На слуханнях неодноразово згадувалися саме фінансово-економічні проблеми діяльності університетів, і саме в цьому контексті прямо чи опосередковано зачіпалася тема автономії та самоврядності. В рекомендаціях слухань урядові містився надзвичайно цікавий пункт про «розширення автономії» – він був безпосередньо пов'язаний саме з питаннями «економічної свободи». Формулювання промовляло само за себе: «Розширення автономії вищих навчальних закладів, створення умов для вдосконалення механізмів фінансування, розподілу доходів вищих навчальних закладів та розширення їх прав у самостійному веденні економічної діяльності, зокрема надання права керівникам вищих навчальних закладів третього та четвертого рівня акредитації державної і комунальної форм власності затвердження і корегування протягом бюджетного року кошторисів бюджетних установ у зв'язку із зміною обсягів доходів і видатків, а також надання права місцевим органам виконавчої влади